

Kieli vankilana ja renkinä

Kusch, Martin & Hintikka, Jaakko, *Kieli ja maailma*. Prometheus-sarja. Pohjoinen. Oulu 1988.

Olemme oman kiellemme vankeja. Kielen luoma vankila on lisäksi niin turvallinen, ettei ole edes mahdollista toivoa voivansa paeta siitä. Aina kun ajattelemme asioita, meidän on ajateltava niitä kielellisin välinein. Jos sitten yritämme ajatella kielen ja maailman suhdetta ja ilmaista tämän suhteen olisimme paroni Münchauseinin tilanteessa nostamassa itseämme hiuksista ilmaan. Onko näin, vai onko sittenkin niin, että kieli on palvelijamme ja me sen herroja? Voimmeko tarpeen vaatiessa määrätä kielen toimintatapoja tai jopa "pestata" toisen kielen, jos vanha ei enää toimi tyydyttävästi?

Kielen ja maailman mutkikkaan suhteen tutkiminen on teema, joka kiehtoo arkiajattelua ja on samalla merkittävä tieteen- ja taiteenfilosofian peruskysymys. Aikamme prometueukset, valontuoijat Kusch ja Hintikka, ovat asettaneet tehtäväkseen kyseisen ongelman tarkastelun tämän vuosisadan eräiden keskeisten filosofien näkökulmasta. Kyseessä ei ole varsinaisen yhteisteos, vaan kummallakin kirjoittajalla on oma osuutensa teoksessa. Kusch kirjoittaa yleisotsikolla *Merkki vai kuva — Husserl, Heidegger ja Gadamer kielen ja maailman suhteesta*. Hintikalta on kaksi esseettä *Fenomenologi ilman fenomenologiaa — Wittgensteinin välittömän kokemuksen filosofina ja Onko totuus saavuttamaton?*

Molemmilla kirjoittajilla on lähtökohtana erottelu kielestä joko vankilana tai renkinä. Keskustelulla näistä näkemyksistä on pitkä historiallinen tausta, mutta sen lähistoria ulottuu noin 20-vuoden taakse. Jean van Heijenoort esitti artikkelissaan (Heijenoort 1967) erottelun "logiikasta kielenä ja lo-

giikasta kalkyylinä". Heijenoortin erottelun ajatuksena oli tehdä ero kahdenlaisen logiikan käsittämistavan välillä. Jaakko Hintikka yleisti myöhemmin kyseisen erottelun käsittelemään kielen suhdetta maailmaan.¹⁾

Martin Kuschin johdatuksessa selvennetään ja tarkennetaan näitä kahta tapaa. Kielikuvaa kielestä vankilana vastaa filosofian käsitys kielestä UNIVERSAALIKIELENÄ (UK). Vastaavasti kielikuvaa kielestä renkinä vastaa käsitys kielestä KALKYYLJINA (KK). Merkkien ja objektien suhde jäsentyy näissä kahdella erilaisella perustavaa laatua olevalla tavalla. Kusch tiivistää käsitykset *ideaalityypiksi* teesisarjoiksi (17—18)²⁾. Tällöin käsitykselle kielestä universaalina ilmaisuukeinona on tyyppillistä:

(UK-1) Semaattiset suhteet eivät ole ilmaistavissa, siksi
(UK-2) emme voi kuvitellakaan toisenlaisia merkityssuhteita, siksi
(UK-3) malliteoria ja puhe mahdollisista maailmoista on mahdoton, ja
(UK-4) lingvistinen relativismi on hyväksyttävä (jokainen on oman kielensä vanki), sillä (1:n ja 2:n takia)
(UK-5) emme voi saavuttaa todellisuutta ilman kielen häiritsevää vaikutusta, ja (1:n takia)
(UK-6) metakielen konstruointi on mahdotonta, siksi
(UK-7) totuus korrespondenssina ei ole ilmaistavissa (sillä "tosi" on metakielellinen ilmaisu)

Kalkyylikäsitteiden ideaalityypit (KK) saadaan kieltämällä teesit (UK-1) — (UK-2):

(KK-1) Semaattiset suhteet ovat ilmaistavissa, siksi
(KK-2) voimme myös kuvitella toisenlaisia merkityssuhteita, siksi

(KK-3) malliteoria ja puhe mahdollisista maailmoista on mahdollinen; ja (1:n takia)

(KK-4) lingvististä relativismia ei tarvitse hyväksyä, sillä (1:n ja 2:n takia)

(KK-5) voimme saavuttaa todellisuuden ilman kielen häiritsevää vaikutusta, ja (1:n takia)

(KK-7) totuus korrespondenssina on ilmaistavissa.

Kuschin pääteesinä on pyrkimys osoittaa fenomenologian perustajan *Edmund Husserlin* (1859—1938) kannattaneen käsitystä kielestä kalkyylina ja eksistentisfilosofian keskeisen filosofin *Martin Heideggerin* (1889—1976) ja hermeneutikko *Hans-Georg Gadamerin* (1900—) puolestaan nojautuneen keskeisesti käsitykseen universaalista kielestä (s. 18).

Vastaavasti Hintikan mukaan analyttisessä traditiossa universaalikielen perinteeseen kuuluvat ensisijaisesti *Gottlob Frege* (1848—1925), varhainen *Bertrand Russell* (1872—1970) ja *Ludwig Wittgenstein* (1889—1951), *Wienin piiri* syntaktisessa vaiheessaan (eli silloin kun siinä uskottiin formaalisen puhutavan olevan filosofialle sopiva) sekä *W.V. Quine* (1908—).

Näyttäisi siis siltä, että syntyy jännittävä tarkastelu, jossa perinteisesti melko etäällä toisistaan pidetyillä filosofeilla (kuten Husserl ja Wittgenstein) olisikin keskeisesti samanlaisia kysymyksenasetteluja vaikka vastaukset niihin vaihtelisivatkin. Ongelmallista on kuitenkin kyseisen jaottelun soveltuvuus tarkasteluun? Perustava kysymys koko teoksen kannalta on, millä tavalla käsitämme kielen ja maailman käsitteet.

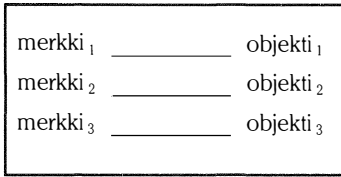
Kyseisen kahtiajaon lisäksi Kusch viittaa itsekin ainakin yhteen erilaiseen tapaan jäsentää kielen ja maailman suhdetta. Näiden näkemysten suhde tulee esille parhaiten jos tarkastelemme niitä Kuschin esittämien kuvioiden avulla.

¹⁾ Kyseisiä suhteita kielen ja maailman välillä kutsutaan *semanttisiksi* suhteiksi, ja yksittäisen kielen ja maailman tapauksessa niiden kokonai-

suutta kutsutaan kielen semantiikaksi.

²⁾ Suluissa olevat numerot viittaavat käsillä olevan teoksen sivunumeroihin.

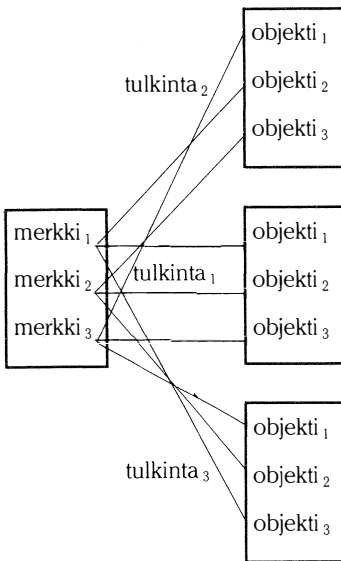
Kuvio 1. Fregen käsitys kielen merkkien ja maailman objektien suhteesta (Käsitys kielestä yksitulkintaisena universaalikielenä) (13)

Kutakin kielen merkkiä vastaa aina jokin tietty objekti. Kielen elementtien ja todellisuuden (minkälaiseksi todellisuus sitten ymmärretäänkin) välinen suhde on tiukka ja pysyvä.

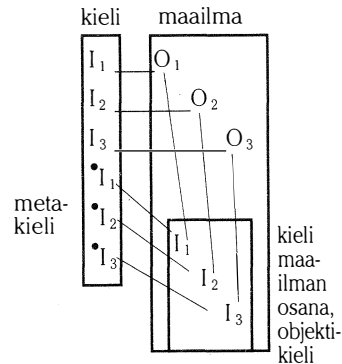
Malliteoreettisessa ajattelussa kielen merkkien ja objektien välinen suhde taas ymmärretään sopimuksenvaraiseksi tai tiettyihin sääntöihin sidotuksi. Asiaa kuvaa seuraava kuvio:

Kuvio 2. Merkkijoukon tulkinta eri malleissa. (Kieli kalkyylina) (12)

Tämän kauniin dikotomian rikkoo kuitenkin ajatus, jonka mukaan kieli käsitetäänkin maailman osaksi, josta voimme puhua yksiselitteisen tulkinnan avulla. Seuraava kuva havainnollistaa tätä ajatusta. (O = maailman ei-kielinen objekti, *I = metakielen ilmaisu).

Kuvio 3. Kieli maailman osana; kielen ja maailman suhteet (17).

Tämä Ilkka Niiniluodon esittämä käsitys asettaa kiinnostavalla tavalla kielen osaksi maailmaa. Kusch viittaa itsekin tekstissä tämänkaltaisiin vastaaviteisiin: "Vaikka meidän onkin näin myönnettävä, että universaalikielen ajatus ei yksiselitteisesti johda relativismiin tai metakielen kieltämiseen, niin on kuitenkin historiallisen aineiston taustaa vasten todettava, että universaalikielen kannattajat ovat olleet varsin taipuvaisia hyväksymään tämän kannan jyrkimmässä muodossaan." (17) Tästä huolimatta Kusch tyytyy tarkastelemaan vain edellä mainittuja radikaaleja ideaalityyppejä.

Kyseiset ideaalityypit luonnollisesti abstrahoiivat ("repivät irti") kielen maailmasta ja maailman kielestä. Kielen ja maailman suhde muuttuu historiatomaksi. Jaotus kielestä ja maailmasta on annettu ja tätä annettua jaoteltua käytetään typologiana, johon tarkasteltavien filosofien aineistoja sovelletaan. Etenkin Heideggerin kohdalla jaottelu ei tunnuta toimivan muutoin kuin toteamalla Heideggerin eri vaiheissaan käsittävän kielen eri tavoin. Teesien logiikka tuntuu olevan kuitenkin niin voimakas, että tuloksena on, että monet vuosisatamme merkittävimmistä filosofiista kyetään osoittamaan epäjohdonmukaisiksi toisiansa. Näin saattaa olla, mutta on myös mietittävä miksi näin on? Ehkäpä teesien logiikka onkin murrettavissa (juuri edellä osoitettavalla tavalla)?

Kirjan viimeisillä sivuilla Hintikka tosin viittaa siihen, miten kielen kalkyyliajatuksen paremmuus suhteessa universaalikielen ajatukseen tulee perustelluksi itse historian kulussa, koska

kalkyyliajatuksen soveltaminen eri alueille on jo osoittanut sen hedelmällisyyden. Kalkyyliajatus kielestä toisin sanoen toimii, vaikka sen universaalikielen ajatuksen mukaan pitäisi olla mahdoton. Perustelu on siis pragmaattinen luonteeltaan. (157)

Eikö ole ajateltavissa kielen ja maailman suhteen muuttumista historiassa? Tuntuu luonteelta ajatella, että kielen synnyn alkuvaiheissa se on ollut universaali ilmaisukeino: kielen merkeillä on ollut yksi "tulkinta" maailmassa, mutta kielen ja maailman kehityksessä monet tulkinnat ovat tulleet mahdolliseksi ja kielen kalkyyliuonne on näin korostunut. Niiniluodon malli kielen kuulumisesta osana maailmaa puoltaa juuri tällaista näkemystä. Myös Hintikan tavassa tarkastella semantiikan saavuttamattomuutta ja semantiikan ehtymättömyyttä on aineksia historian mukaanottamiselle tarkasteluun. Ajatelkaamme universaalikielen ajatuksen mukaista argumentaatiota, jonka mukaan kielessä K ei voi sanoa mitään kielen K ilmaisujen merkityksestä, koska silloin meillä olisi jo yrityksen edellytyksenä oltava käsitys kielen K ilmaisujen ja maailman välisestä suhteesta. Tämä argumentti on kuitenkin "tuhooisan monimerkityksinen". Kun sitä sovelletaan johonkin yksittäiseen ilmaisuun (I-1), se sanoo, ettemme voi ilmaista I-1:n merkitystä saman kielen (K) toisen ilmauksen I-2:n avulla, koska I-2:ssa edellytettyä I-1:n osailmauksien merkityksiä vai sellaisten osien merkityksiä, joista I-2:n merkitys rakenne-

taan? Triviaalisesti tosi on vain jälkimmäinen väite. Mutta tämä lukutapa ei riitä tukemaan semantiikan saavuttamattomuutta. Siitä ei nimittäin seuraisi, ettei 1-1:n merkitystä voitaisi esittää saman kielen ilmauksen 1-2:n avulla. Tästä seuraa vain se, ettei *kaikkien* K:n ilmausten merkityksiä ei voi esittää yhtä aikaa edellyttämättä jo *joitakin* K:n ilmausten merkityksiä. K:n kaikkia ilmauksia ei voi selittää yhtä aikaa. Merkitykset ovat saavuttamattomia vain kokonaisuutena, eivät osa osalta. Semantiikka ei ole saavuttamaton, mutta kyläkin ehtymätön. (Hintikka, 158)

Juuri tähän voimme liittää historian avoimuuden ajatuksen. Kielen ja maailman suhteiden muutoksessa ei muutu vain kieli, vaan myös itse maailma¹⁾. Ei siten, että olisimme (ihmiskuntana) siirtyneet universaalikielen ajatuksen mukaisesta tilanteesta kalkeyli-ajatuksen mukaiseen kielen ja maailman suhteeseen.²⁾ On vain toistettava ajatus, jonka mukaisesti emme kerralla kykene esittämään kielen ja

maailman välistä merkityssuhdetta (semantiikkaa) lopullisesti edes meta-kielen avulla (koska silloin syntyy aina ongelma objektikielen ja metakielen välisestä suhteesta eli tarvitsisimme meta-metakielen jne). Tämä ei kuitenkaan merkitse, että emme lainkaan kykenisi käsittelemään semantiikkaa järjellä tavalla. Nykyfilosofiassa voimme kehittää uusia (käsitteellisiä) välineitä, joiden avulla kykenemme entistä paremmin analysoimaan myös semantiikkaa. Kuschin ja Hintikan esitys on merkittävä juuri siksi, että se esittelee näiden uusien välineiden kehittelyä. Tarvitaan kuitenkin vielä kyseisen analyttisen otteen rinnalle aidosti *historiallista* tarkastelua, jossa kielen ja maailman suhdetta ei oteta annettuna suhteena. Kuschin ja Hintikan julkilausumaton metafyyminen ja ontologinen

situmus lähtee jo tietyistä kielen ja maailman suhteiden konfiguraatioiden joukosta. Jos kieli kuitenkin ymmärretään osaksi maailmaa, siitä syntyneeksi ja siinä kehittyväksi, niin myös sen suhde maailmaan nähdään erilaisena. Kielen ja maailman suhde on *välittynyt* suhde, jossa inhimillinen toiminta sitoo sen ja maailman. Tämä ei kuitenkaan ole Kuschin ja Hintikan kirjan teema, mutta se on konteksti, jossa kirjan lukija sen kohtaa. Jatkoteoksen nimi voisikin olla: Kieli, maailma, toiminta.

Kirjallisuutta

Heijenoort, Jean van, *Logic as Language and Logic as Calculus*. Synthese Vol. 17, s. 324—330, 1967.

Pekka Kalli

¹⁾ Vastaväitteenä voidaan esittää, että olen tässä sekoittanut reaali maailman maailman filosofiseen käsitteeseen. Mutta voin hyvin kysyä, mikä on se maailma, josta Kusch ja Hintikka puhuvat? Onko se eräänlainen "puhdas oleminen", pelkkä abstraktio tai nimi, jolla kuvataan kaikkea sitä mikä on eikielellistä. Jos näin on, silloin kieli ja maailma saavat (käsitteäkseni perusteettoman) keskeisen, fundamentaalisen, aseman filosofiassa ja muodostu-

vat eräänlaiseksi tarkastelun metafyyiseksi pisteeksi samaan tapaan kuin esim. materian ja tajunnan käsitteet marxilaisessa filosofiassa.

²⁾ Tästä jaosta tulee etsimättä mieleen monesti hyvin löysä keskustelu, jota on käyty postmoderni-nimilapun alla. Tässä "diskurssissa" on ajateltu, että perinteisten kertomusten (esim. Raamattu, Marxin idea työväenluokan historiallisesta tehtävästä jne.) menetettyä

merkityksensä ihmisten mielissä olemme siirtyneet postmoderniin tilaan, jossa merkitykset hajoavat kunakin omiksi "jutuiksi", joilla on vain subjektiivinen yhteytensä maailmaan. Mitään metatasoa ei ole eikä mitään kiinteitä merkityssuhteita kielen (mielen) ja maailman välille voida osoittaa. Tämä on kuitenkin virheellinen johtopäätös jonka kumoamiseen riittää esim. Hintikan yllä esittämä argumentaatio.